

Yazar Bilgileri Author(s)

Yüksek Lisans Öğrencisi
Muhlis Sönmez

İstanbul Medeniyet Üniversitesi
İslam Felsefesi

muhlis.571.msn@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4075-0693

Künye Bilgisi

E. Burak Şaman, *Bir Metni Kuşatmak: İbn Sîna'nın De Anima Üzerine Notlar'ı*.

Klasik Yayınları, 2023.

240 sayfa.

ISBN: 9786057292865.

Anahtar Kelimeler / Keywords

De Anima / De Anima

Aristoteles / Aristotle

İbn Sina / Ibn Sina

Nefs / Soul

Kitap İncelemesi / Book Review

Makale Tarihleri / History of Article

Geliş Tarihi / Received

10/06/2024

Kabul Tarihi / Accepted

26/06/2024

Atıf / Citation

Sönmez, Muhlis. "E. Burak Şaman, Bir Metni Kuşatmak: İbn Sîna'nın De Anima Üzerine Notlar'ı". *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi* 2/1 (Haziran 2024), 42-52.

Felsefe tarihi alanında akademik çalışma yapmanın birçok yönteminden bahsedilebilir. Bağlamsız şekilde bir nazariyenin neşter altına alınması mümkün olduğu gibi bir düşüncenin tarihsel zemininden yola çıkarak veya filolojik kaygılara bağlı kalarak incelenmesi de söz konusu olabilir. Teknik detaylar içerisinde ince eleyip sık dokuma yoluna gidilebileceği gibi bu tafsilatın yansıyan büyük anlatılarına da dikkat çekilebilir. Bu tür farklı akademik tutumlar, araştırma sahasının bütün yönlerine ulaşılmasını sağlar. Fakat Türkiye’de İslâm felsefesi söz konusu olduğunda akademik çalışmalarda hem filolojik hassasiyetler göz ardı edilmekte hem de metinler boş bir uzayda ele alınmaktadır. Bir filozofun metinlerinin tarihsel durumu, yazılmasının arka planı, nisbeti, diğer eserlerle ilişkisi vb. tespit edilmesi gereken pek çok yön ise felsefî problematiğin gölgesinde kalmaktadır. Bir filozofun kişisel hayatı, çağının sosyokültürel ve sosyopolitik durumu ve ilişki ağı gibi onun felsefî macerasını aydınlatacak durumlar da felsefe tarihi araştırmacılarının yeterince ilgisine mazhar olmamaktadır. Örneğin İslâm felsefesinin en önemli isimlerinden biri olan İbn Sînâ’nın (ö. 428/1037) hayat serüvenini, entelektüel ilişki ağını, eserlerinin tarihsel durumunu ve nüshalarını araştırmak çok az ilgi çekici görülmüştür. Genellikle bu tür teknik detaylara inmek veya bir metnin satır aralarında gezinmek tercih edilmemektedir. Bunun yerine büyük anlatıların peşinden koşmak daha fazla rağbet görmektedir. Böyle bir vaziyette, E. Burak Şaman’ın *Bir Metni Kuşatmak İbn Sînâ’nın De Anima Üzerine Notlar*’ı adlı eseri ilginç bir çalışma örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu çalışma, İbn Sînâ’nın

Aristoteles'in *De Anima* adlı eserini okurken, metnin yan taraflarına aldığı çeşitli notları inceleme konusu yapmaktadır. Eser, bu tür küçük ve dağınık bir malzemenin nasıl problematize edilerek araştırmacıların istifadesine sunulabileceğinin de iyi bir örneğini teşkil etmektedir. Çalışmanın İbn Sînâ'yı antik döneme ait bir eserin okuru olarak karşımıza çıkarıyor olması İslâm felsefecileri ve özellikle de İbn Sînâ çalışanları için heyecan uyandırıcıdır. Zîra İbn Sînâ, Şaman'ın da dikkat çekeceği üzere, bu notlarda yorumlayıcı olduğu kadar etkin ve eleştirel bir okuyucu olarak da öne çıkmaktadır. Burada eserin içeriği, *Notlar*'ın okuyucuya sunum şekli ve önemine dair bir değerlendirme yapılacaktır.

Bir Metni Kuşatmak dört bölüm olarak kurgulanmıştır. "Aristoteles'in *De Anima*'sı ve Aristotelesçi Gelenekteki Alımlanışı" başlıklı ilk bölümün temel amacı, *Notlar*'a giriş yapacak seviyede *De Anima* hakkında, gerek muhtevası gerekse şârihler döneminde ele alınışı açısından bilgiler vermek ve ana metnin tarihî serüvenini okuyucuya aktarmaktır. Burada cevabı aranan sorular, *De Anima* adlı metnin nasıl bir yapıya sahip olduğu ve İbn Sînâ'ya gelene kadar özellikle şarihler tarafından nasıl alımlandığıdır. Yazar bu bölümde, öncelikle *De Anima*'nın içeriğini inceleme konusu yapar. *De Anima*'nın nefse dair ilk yazılmış müstakil çalışma olduğunu belirten Şaman, metnin biri içlemsel diğeri kaplamsal iki sorunu ele aldığını ifade eder. İçlemsel sorun nefsin içeriği ile ilgili meseleleri içerirken kaplamsal sorun ise nefsin izafe edildiği canlı türler (bitki, hayvan, insan) düşünüldüğünde onun nasıl

tanımlanacağına ve bedenle olan ilişkisine işaret eder. Daha sonra eserin üç bölümünü tek tek ele alıp okuyucuya onun muhtevasını sunar. İlk bölümde nefsin cevheriyeti, kısımları ve Aristoteles'ten önceki filozofların bu konu hakkındaki görüşleri, ikinci bölümde yetkinlik (*entelekheia*), bilfiillik (*energeia*), suret (*eidos*) gibi kavramlarla ilişkili şekilde nefsin tanımı ve kuvveleri, son bölümde ise duyumsama, hareket ve akıl ele alınır. Yazar, Homeros'ta nefsin biri bedenle ilişkili diğeri bedenden bağımsız iki veçhesinin Platon'da düşünceye yapılan vurguya eşlik edecek şekilde bedenden bağımsız *psukhê* lehine değiştiğini, Aristoteles'te ise sentezci bir görünüm arz ettiğini belirtir. Buna göre Platon, nefsi bedenden bağımsız olarak görüp bu haliyle onu metafiziğin bir konusu olarak belirlerken, Aristoteles onu madde-form ve kuvve-fiil gibi kavramlarla ele alarak doğa biliminin bir inceleme alanı olarak düşünür.

Bu bölümün diğerk başlıklarında ise *De Anima*'nın antik şârihler dönemindeki ve Arapça'daki serüveni kısaca belirtilir. Biri milattan sonra 6. yüzyıla kadar gelen peripatetik/meşşai/Aristotelesçi şârihler, diğeri 4. ve 6. yüzyıllarda etkinlik kazanan Yeni Platoncu şârihler olarak iki dönem söz konusu edilir. Aristotelesçi şârihler geleneğinde nefse dair faal akıl tartışmaları, Yeni Platoncu gelenekte ise nefs-beden ilişkisi tartışmalarının yoğunluk kazandığını belirten Şaman "kayıp halka" olarak nitelendirilen bu dönemde nefs konusunda Platon ve Aristoteles'i uzlaştırma çabalarının yanında konuya dair ilginin derinleştirilip geliştirildiğine dikkat çeker ve bu iki

filozofun en çok ayrıştığı konu olarak nefis tartışmalarının bu dönemde onların konumlarının ötesine taşındığına vurgu yapar. *De Anima*'nın Arapça'daki serüvenini ise kısaca ele alan eser, burada daha ziyade önceki araştırmacıların tezlerine atıf yapar. *De Anima*'nın Arapça'daki durumunun hala yeterince açıklığa kavuşmadığını belirten yazar, bu eserin Arapça'daki macerasına dair yargılarını erteleyerek onun birkaç tercümesi olduğunu ifade etmekle yetinir.

“İbn Sînâ'nın *De Anima*'yı Alımlayışı” başlıklı ikinci bölüm canlılığın ne olduğuna dair bir soruşturma ile başlar. Acaba canlılık ile canlı arasındaki ilişki nedir? Canlılık canlıdan ayrı bir ilkeye mi işaret eder yoksa canlının fiillerinden mi ibarettir? Bu bölümün amacı İbn Sînâ ve Aristoteles arasında bir kıyaslama yaparak İbn Sînâ'nın nefis konusundaki ilgi ve eğilimlerini göstermek, böylelikle *De Anima* karşısındaki pozisyonunu daha iyi anlamaktır. Şaman, İbn Sînâ'nın nefsin tanımı konusunda Aristoteles'e yakın olduğunu belirtmekle birlikte Aristoteles'in nefsi daha ziyade canlının fiilleriyle düşündüğünü ve onu kuvveler toplamı olarak gördüğünü, İbn Sînâ'nın ise canlının fiilleri ve bu fiillerin bir ilkesi ve cevher olarak nefis arasındaki bir ayrıma itinayla vurgu yaptığını ifade eder. İbn Sînâ ve Aristoteles arasındaki ayrışma bundan ibaret değildir. Şaman, yine çok kritik birkaç farklı yöne daha işaret eder. Buna göre İbn Sînâ, nefsin tanımında “ilk yetkinlik” ifadesini kullansa da bunu yeterli görmemektedir. Yine İbn Sînâ iç idrak güçlerinde hayal yetisini, verileri saklayan ve işleyen olarak

çeşitlendirmiştir. Ayrıca soyut manaları ve eşyanın suretlerini faal akılla ittisal kurarak alan ve bu yolla yetkinleşen bir nefis anlayışı da Aristoteles'ten ayrılan önemli bir ayrımı ifade eder. İbn Sînâ'nın nefis anlayışını Aristoteles'ten ayıran en temel özellik ise onun nefsi soyut ve müstakil bir cevher olarak düşünmesidir. Şaman'a göre İbn Sînâ, bundan dolayı nefsin varlığını canlının fiilleri üzerinden değil de kendilik bilinci üzerinden ortaya koyan bir ispat yöntemi benimser. İbn Sînâ'nın meşhur "uçan adam" örneği hem nefsin varlığını hem de onun bedenden müstakil bir cevher olduğunu ispat etme çabasını ifade eder.

Şaman, bu ayrım noktalarını belirledikten sonra nefis ilminin İbn Sînâ felsefesindeki yerine dair kısa bir başlık açar, ardından *De Anima Üzerine Notlar*'a dair genel bilgiler verir. Buna göre *De Anima Üzerine Notlar* İbn Sînâ'nın Aristoteles'in söz konusu eserini okurken kenarına aldığı çeşitli notlardan ibarettir. Bu notlar daha sonra İbn Sînâ'nın üçüncü nesil takipçisi Abdurrezzâk Sıgnâhî tarafından *De Anima* metninden ayrı bir şekilde temize çekilmiştir. Notların muhtevasına değinen yazar, *De Anima*'nın bölümlerine göre nefsin idrak kuvveleri ve akli inceleyen III. Kitap üzerine daha çok yoğunlaştığı tespitinde bulunur. Yazar, daha sonra yorumların kelime açıklaması, tutarsız gibi görünen yerleri tutarlı hale getirme, eleştiri ve ayrıca fikirlerini belirtme gibi çeşitli düzeylerde yazıldığına dair yöntem açısından bir muhteva analizi yapar.

Yazarın İbn Sînâ'nın yorumlama yöntemi konusunda temel iddiası bu yorumların farklı düzeylerde gerçekleştiğidir.

*Notlar'*ın orijinal başlığı *et-Ta'likât alâ havâşî Kitâbi'nefs lî Aristâtâlîs* şeklindedir. Şaman, eserin "Giriş" bölümünde bu başlıktan yola çıkarak *Notlar'*ı üç katmana ayırır: *De Anima* metni birinci katman, İbn Sînâ'nın klasik bir şerh geleneği çerçevesinde *De Anima'yı* açıkladığı ikinci katman (*havâşî* ibaresi bu katmana atıf yapar) ve İbn Sînâ'nın şârih konumunda olmayarak daha aktif bir şekilde okuma sürecinin içinde olduğu üçüncü katman (*et-Ta'likât* ifadesi de bu katmanı belirtir). Yazar katmanlı olduğunu öne sürdüğü bu yapıyı açıklamak için bu bölümde müstakil bir başlık açar ve İbn Sînâ'nın yorumlama yöntemine dair bir değerlendirme yapar. Bu anlamda İbn Sînâ'nın Aristoteles metnini yalnızca yorumlamadığını, ayrıca bazı yerlerde eleştiri ve mantıksal olarak sınaama yoluna gittiğini de belirten Şaman, İbn Sinâ'nın edilgin değil "etkin" bir Aristoteles okuyucusu olduğuna işaret etmiş olur.

*Notlar'*la ilgili önemli bir mesele de burada İbn Sînâ'nın Aristoteles'in eserleri üzerine yazmış olduğu ve müsvedde halinde iken ortadan kaybolan şerhi *el-İnsâf*'ın bir parçası olup olmadığı ve bu anlamda *el-İnsâf* ta geçtiği belirtilen ve *Notlar'* da da yer alan "doğulular" ve "batılilar" meselesidir. *Notlar'*ın *el-insâf*'ın bir parçası olmasının mümkün olup olmadığına dair çeşitli görüşleri aktaran Şaman, bu konuda nihaî bir yargıya varmaktan kaçınır ve *Notlar'*ın İbn Sinâ'nın olgunluk dönemine ait olduğu şeklinde daha az riskli bir yargıda durmayı tercih eder. Yazar, *Notlar'* da "batılilar" ifadesinin geçmediğini, "doğulular" ifadesinin ise sıkça geçtiğini ve geçtiği yerlerde de genellikle Aristoteles'i eleştiren ve daha çok İbn Sinâ'nın ondan ayırt

edici görüşlerini savunan bir grup olarak öne çıktığını söyler. Şaman, “doğulular” meselesine dair daha ziyade onların kim olabileceğine dair yargıları aktarır. “Doğulular” meselesi eserde yeterince irdelenmemiştir. Halbuki “doğulular”ın kimliği ile ilgili soruşturmanın yanında, onların özellikle *Notlar’* da nasıl bir nefis anlayışını savunan bir grup olarak öne çıktıklarının değerlendirilmesi başka müstakil bir başlık altında veya burada ele alınabilirdi. Aşağıda üçüncü ve dördüncü bölümlerle ilgili değerlendirmede de dikkat çekileceği üzere bazı konuların metin dışına çıkarılıp toplu bir değerlendirilmesinin yapılması konunun okuyucuya sunumu açısından daha faydalı olurdu. *Notlar’* da sıkça geçen ve özellikle Aristoteles’e dair eleştirel bir tutum içerisinde oldukları anlaşılan bu “doğulular”ın *Notlar’* da nasıl bir nefis anlayışı içerisinde olduklarını okuyucu için açımlayan toparlayıcı bir başlığın yer alması çalışmayı tamamlayıcı olurdu. Üçüncü bölümde bunların tek tek notlar özelinde bir felsefi analizinin sunulmuş olması, çalışmayı, ayrı bir başlıkta değerlendirme gereğinden müstağni kılmamaktadır.

*Notlar’*ın doğrudan ele alınmaya başladığı bölüm üçüncü ve dördüncü bölümlerdir. Üçüncü bölümde *Notlar’*ın felsefi bir incelemesi ortaya konur. Yazarın buradaki yöntemi tek tek notları içeriğine göre başlıklandırarak analiz etmek, filozofun kastını belirginleştirmek ve bunun için gerektiğinde İbn Sînâ’nın *eş-Şifâ’*sına da atıf yapmak şeklindedir. Bunu yaparken İbn Sînâ’nın Aristoteles’i nasıl anladığı ve yorumladığına dikkat çeken yazar, ayrıca Yunanca metin ile İbn Sînâ’nın elindeki Arapça tercümesi

arasındaki farklar ve Yunanca bazı kavramların nasıl ifade edildiği hakkında da fikir yürütür ve tespitlerde bulunur. Metin bu açıdan da araştırmacıya önemli veriler sağlar. Bu bölümde İbn Sînâ'nın diğer eserlerine yapılan atıflar da meseleyi anlamayı kolaylaştırmaktadır. Doğrudan *Notlar'*ın içeriğine odaklandığı için kitabın en önemli ve dikkat çekici bölümü budur. Fakat burada notlar müstakil olarak yorumlanıp açıklandığı için yazarın temel bir önermesi veya iddiası söz konusu değildir. Yazar bu bölümde daha ziyade tek tek notların nasıl anlaşılacağı üzerinde durur.

Dördüncü bölümde *Notlar'*ın Arapça tenkitli metni ve Türkçe tercümesi karşılıklı olarak sunulur. Bu bölüm incelikli bir tercümenin yanında özellikle İbn Sînâ'nın Aristoteles'in hangi pasajına atıf yapmış olduğuna dair tespitler içermesi açısından önemlidir. Yukarıda da belirtildiği gibi İbn Sînâ'nın *Notlar'*ı metinden kopuk şekilde toplu halde yazıya geçirilmiştir. Elimizdeki nüshada, muhtemelen hangi notun *De Anima'*nın hangi pasajını şerhettiğine dair olan bazı harf ve işaretler içerir. Bunlar hangi notun hangi pasajlara denk geldiğine dair bir kolaylık sağlar. Yazarın da belirttiğine göre *Notlar'*ın *De Anima'*nın hangi bölümlerine denk geldiğine dair de bir çalışma söz konusudur. Fakat burada daha dakik ve ayrıntılı bir tespit yapılmaya çalışılmıştır. Şaman, *De Anima'*nın ilgili pasajını veya cümlesini de numaralandırdığı notların hemen öncesinde vermektedir. Bu da okuyucu için işleri daha kolay hale getirmektedir.

Şaman'nun çalışması İbn Sînâ'nın *Notlar'*ını daha açık hale getirmeye ve onları bir bağlama oturtmaya çalışır. Fakat bu malzemenin sunumuyla ilgili bazı zorlukların getirdiği eksikler de söz konusudur. Üçüncü bölümde felsefî analiz yapılırken notların başlıklandırılarak ele alınması okuyucu için büyük kolaylıklar sağlarken, diğer yandan bu bölüm "*Notlar'*daki İbn Sînâ" hakkında bütüncül bir kavrayışı yeterince vermemektedir. Eserde *Notlar'*ın İbn Sînâ'nın nefis anlayışıyla ilgili bize ne söylediği ve bu notlarla İbn Sînâ'nın nefis anlayışına dair bilgimize ne eklendiği yeterince yer bulmamıştır. Üçüncü bölümde her notla ilgili parça parça açıklama varsa da genel olarak bu notların ne ifade ettiğine dair toparlayıcı bir başlığın olmamasının eksikliği hissedilmektedir. Aslında girişte yazar, bu başlıkta İbn Sînâ'nın yorumlarının kendi nefis anlayışındaki yerinin tespit edilmesini bir amaç olarak belirler ve notların tek tek analizinde *eş-Şifa'*ya da atıflarla bu amacı yerine getirmeye çalışır. Fakat parça parça notlar arasından sıyrılamayan okuyucu için notların bütüncül bir değerlendirmesi yer alabilirdi. Ayrıca bu bölümde okuyucunun henüz notlarla karşılaşmadan onların felsefî analiziyle karşılaşması da anlama konusunda yine bir zorluk meydana getirmektedir.

Üçüncü bölüm felsefî bir incelemeyi ele alır. Bu bölümle sonraki bölümün yer değiştirmesi okuyucu açısından daha isabetli olurdu. Çünkü bu bölümde tek tek notlar ele alınıp yorumlamaya tabi tutulmakta ve notların genel bir felsefî analizi yer almamaktadır. Durum böyle olunca okuyucu henüz okumadığı parça parça felsefî notların analiziyle

karşılaşmaktadır. Bu da olayı anlama açısından bir zorluk meydana getirmektedir. Metnin okuyucu ile daha iyi bir şekilde buluşması için bir tür klasik şerh metodu da takip edilebilir ve sayfa yatay olarak ikiye ayrılarak üst tarafta metin, alt tarafta ise felsefi incelemesi yer alabilirdi. Arapça orijinali ise eserin sonuna konurdu. Aslında “İbn Sînâ’nın De Anima’yı Alımlayış”ı başlıklı ikinci bölümün, başlığın da çağrıştırdığı şekilde *Notlar*’ın genel bir değerlendirmesi yapması beklenirdi. Fakat yazar burada bunun yerine İbn Sînâ’nın diğer eserlerine atıfla özet bir Aristoteles-İbn Sînâ kıyaslaması verir.

Hülâsa, *Bir Metni Kuşatmak*, özellikle İbn Sînâ’nın merkezî eserlerine daha çok yoğunlaşılmalı ve daha köşede kalmış eserleri ile ilgili çalışmaların seyredildiği bir ortamda önemli bir boşluğu doldurmaya teşebbüs etmektedir. İbn Sînâ’nın *Mübâhasât*, *Ta’likât* vb. gibi diğer bazı eserleriyle ilgili sorunlar araştırmacıları bu alana girme hususunda daha çekimser kılmaktadır. Bunun yerine ana eserleri üzerinden felsefi problematik çalışmak ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan E. Burak Şaman’ın *Bir Metni Kuşatmak: İbn Sînâ’nın De Anima Üzerine Notlar*’ı adı altında İbn Sînâ’nın *De Anima* notlarını inceleme konusu yapması İslâm felsefesi çalışmaları için büyük bir önemi hâizdir. Çalışmanın özellikle de İbn Sînâ’yı antik döneme ait bir eserin okuru olarak ele alması pek çok soru açısından merak uyandırıcı ve araştırmacılar için heyecan vericidir.